

désről szóló passzus. Mert Marx pontosan így kételkedett: nem öncélúan, hanem az *emberi* érdekében; előbbre való volt számára az, ami nem idegen tőle, és a kételkedés ennek előmozdítására jött, hogy minél jobb, otthonosabb és emberközelibb legyen a világ.

„Kedvenc erénye: egyszerűség; fő jellemvonása: céltudatosság; mit tart boldogságnak: küzdeni; mit tart boldogtalanságnak: meghódolni; a bűn, amelyet a leghamarabb megbocsát: hiszékenység; a bűn, amelyet a legjobban utál: csúszás-mászás” — így sorakoznak elő valóban koncepciózusan és egyáltalán nem rögtönzésszerűen Marx válaszai, amelyek az összeletművet tekintve távolról sem impresszionisztikusak, hanem valóban *megélt* karakterjegyeket adnak.

Szegény Charlie, a követői, a nevében fellépők közül hányan adódtak ilyen nagy jellemek? Lehet, hogy a kanadai diák éppen erre gondolt, amikor ott az emlékműnél azt a mondatot kiejtette. Bízunk benne, hogy egyre többen felnőnek hozzá ebben is. A méltatlannak bizonyulókról ő már nem tehet. Ő megtette a magáét: nemcsak a gondolkodás és a cselekvés, hanem a jellem őriása is volt.

KAPOSI MÁRTON

Az életmű egy életrajzban

FRANZ MEHRING MARX-ÉLETRAJZA

A Marxról szóló első, valóban tudományos és mindmáig klasszikus monográfiát írta meg 1918-ba Franz Mehring. A kiváló tanítvány nem csupán egy elismerést és tiszteletet sugalló monumentummal jelentkezett mestere születésének centenáriumán, műve legalább annyira dokumentum is: a kibontakozó munkásmozgalomnak és vezére küzdelmeinek, a marxizmus mint elmélet és gyakorlat születésének dokumentuma, amelyet az egyik szemtanú, sőt résztvevő élményei is színeznék és hitelesítenek, s ennyiben dokumentuma a Marx-értékelések kezdetének is. Szerzője rendelkezett mindazzal, ami egy klasszikus monográfia megírásához szükséges: tehetséggel, tényismerettel, korszerű módszerrel, az ábrázolt személy iránti tisztelettel és szeretettel s egy emberöltőnyi történelmi távlattal, ami már elég ahhoz, hogy a vizsgált események következményeinek tendenciái valamennyire kirajzolódjanak, de a keletkezésük szellemét még ne vegye körül a befejezett múlt esetleg már nem egészen friss levegője.

Az elsősorban történész Mehring — nem kis dilemma után — életrajzot írt Marxról. Végül kétségtelenné lett előtte, hogy egy színes, sokoldalú egyéniség igen gazdag és jelentőségében akkor még szinte alig felmérhető életművét nem lehet egyetlen könyv keretei közé szorítani. Vállalt feladatának teljesíthetőségét így jellemezte: „Itt eleve kérlelhetetlen szükségszerűséggel álltam szemben: nem duzzaszthattam fel túlságosan a kötetet, hogy legalább a haladotabb munkások számára hozzáférhető és érthető legyen; már amúgy is az eredetileg tervezett terjedelem másfélszeresét érte el. Hányszor kellett megelégednem azzal, hogy egy sor helyett egyetlen sort, egy oldal helyett egyetlen sort, egy ív helyett egyetlen oldalt írjak! Különösen Marx tudományos írásainak elemzése sínylette meg ezt a külső kényszert. Hogy már eleve ne hagyjak semmi kételyt efelől, az ilyen életrajzok szokásos alcíméből: »Életének műveinek története«, a második részt elhagytam.” Egy olyan könyvet írt Mehring, amely önmagában is megáll, de ugyanakkor folytatható a Marx munkásságát elmélyültebben elemző kötetekkel.

Biográfiát írt tehát Mehring, mégpedig annak legjobb változatát; ahhoz hasonlót, amelyet a vele kortárs szellemtörzések propagáltak és tudtak is művelni magas szinten; olyat, amelyben a közéleti szerep, a tudományos alkotás vagy a költői mű része az élettörténetnek, nincs egyrészt szinte hozzáférhetetlenül intim magánélet és másrészt látványossá stilizált közéletiség, az objektívalódott műveket a szubjektivitás is nyilvánvalóan táplálja, s a személyiség annak jegyében próbál élni, amit műve sugall. Diltthey Schleiermacherének, Gundolf Goethé-jének, Gyulai Pál Vörösmartyjának korszaka ez, amikor még a polgári monográfusok is hittek a személyiség lehetőségeiben és életművük átélt, őszinte voltában. Sokkal megalapozottabban vélekedhetett így Mehring, aki klasszikus mestereitől tudhatta meg, hogy a történelmileg jelentős személyiség hatása meddig terjed és hol ér véget, illetve milyen osztály, politikai áramlat, szellemi mozgalom teheti őt valóságos nagysággá, ha felismeri a benne rejlő történelmi szükségszerűséget, és legszemélyesebb ügyeként segíti az abban rejlő pozitív lehetőségek kibontakozását.

Marx avatott monográfusa nagyon jól látta, hogy mestere esetében hogyan talál egymásra a személyes kiválóság a leghaladóbb politikai és ideológiai mozgalommal, hogyan nyer nagyon sokat egyik a másik által. Magát Marxot is úgy közelítette meg és értékelté már korábban, mint egy teljesen új törekvés reprezentánsát. *A történelmi materializmusról* című írásában (1893) úgy mutatta őt be Engelsszel együtt, mint egy új társadalomfilozófia megalapozóját, *A német szociáldemokrácia történetében* pedig (1897—1898) mint a legtisztábban látó munkásmozgalmi vezetőt. Az életrajzban még részletesebben kibontotta ezek elemzését, a biográfiai anyag hozzáadása csak teljesebbé tette a korábbi szellemi arcképet.

Az életrajzban nyilvánvalóan Marx személyisége áll előtérben: testalkatának leírásától szokásain és betegségein át küzdelmeinek és módszerének leírásáig. A privát jellegzetességeken túl legtöbbit a munkásmozgalmi vezetőről ír Mehring. Ezt a könyv terjedelmi arányai is jól mutatják. Míg *A tőké*ről egy fejezet szól, az I. Internacionáléról három, sőt a publicista Marxról — ha nem is egy helyen — legalább ugyanannyi. De ez még korántsem jelenti azt, hogy a leginkább elméleti írásokról megfélekedezett volna Mehring; egy-egy alfejezet erejéig kitér az olyan művek elemzésére, mint *A filozófia nyomora*, *A Kommunista Párt kiáltványa*, *A polgárháború Franciaországban*, vagy akár *A politikai gazdaságtan bírálatához* írt rövid, de igen jelentős *Előszó*. Marx gazdag életművének tehát egyetlen területe sem hiányzik az elemzések sorából. Mehring azonban — noha Marx írásainak filológiaiailag is a legjobb ismerői közé tartozott — ma már bizonyos fokokig egyoldalúnak mutatkozó képet alakíthatott ki a teoretikus, főleg a filozófus Marxról, ami azonban tökéletesen érthető, hiszen nem ismerhette *A német ideológia* teljes szövegét, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* és *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalait* (*A tőke* ún. „nyersfogalmazvány”-át). A természettudományok iránt érdeklődő Marxról nemcsak ő nem tudott, ezt kellően még most sem méltányolják, hiszen matematikai kéziratainak túlnyomó többsége máig kiadatlan.

A szöveg támasztotta problémákon túl, sőt azoknál jóval nagyobb mértékben más is befolyásolta Mehringet abban, hogy könyvében elsősorban a munkásmozgalm vezetőjének állítson emléket. Ebben természetesen a választott műfajnak is szerepe van: az életrajz a személyiség „külső” életét, cselekedeteit írhatja le a legacékvátabban. Sokkal lényegesebb azonban a múlt század ideológiai képe és közgondolkodása. A marxizmust valamennyire is ismerők körében akkor a Kommunista Kiáltvány Marxa volt elismert, filozófusként szinte nem is ismerték, még a közgazdász Marxot sem értették meg és akceptálták eléggé — jól mutatja ezt például Freiligrath vagy Feuerbach értelmezése *A tőké*ről. Valamivel később aztán éppen a közgazdász Marxot emelték ki hasonló egyoldalúsággal, aminek jellegzetes megnyilvánulása Kautsky *Karl Marx gazdasági tanai* című könyve (1887). A főművé méltán előlépett *Tőké*ből a polgári teoretikusok természetesen nem szívesen olvasták ki ekkor sem a politikumot és a politikai konzekvenciákat: inkább a szociológiához próbálták forrásként felhasználni, mint Georg Simmel és Max Weber, vagy akár a szociálpszichológiához, mint Erich Fromm.

Legkevesebbet a filozófus Marxról ír Mehring. Ennek az említetteken kívül még egy fon-

tos oka van: az a szakközvéleményt átható hiedelem, hogy a marxizmusnak nincs megfelelő filozófiája, hogy a marxizmust Kanttal kell kiegészíteni, Kant filozófiájával kell ismeretelméletileg megalapozni. Ezt nemcsak olyan nagy tekintélynek örvendő szociáldemokrata teoretikusok vallották, mint Eugen Dühring, Friedrich Lange és az újkantiánusok „Vissza Kanthoz!” jelszavát átvevő Eduard Bernstein, hanem maga Mehring is ezen az állásponton volt, főleg esztétikai elgondolásaiban. Nem kaphatta tehát meg tőle sem a szükséges kritikáját már csírájában az a különösen később elharapódzott nézet, amely szerint a marxizmust ki kell egészíteni egy másik elmélettel: Bogdanov szerint az empiriomonizmussal, Sartre szerint az egzisztencializmussal, Lacan szerint a freudizmussal, Marcuse szerint az anarchizmussal. A filozófus Marx elismertetéséért csak később tettek sokat olyan kutatók, mint Aszmuusz és Lukács György. Pedig Mehring előtt sem volt idegen a fiatal Marxnak az a felismerése, amely szerint a munkásmozgalomnak, főleg távlati sikerei érdekében, a legáltalánosabb elvi alapokkal is rendelkeznie kell: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az *anyag*i, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a *szellemi* fegyvereit... A filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósítása nélkül.” Mehring alighanem azt a lépést tekintette e hosszú és komplex folyamatban a legfontosabbnak — s ez Marx életének jelentős részét valóban be is töltötte —, hogy a cselekvés szubjektumát, a proletariátust kell először osztályá szervezni, az elmélet új valóságot teremtő önmegszüntetése jóval későbbi, már inkább másokra váró feladat.

Az életrajz mozgalomcentrikussága azzal is jár, hogy árulkodóbban felfedi Mehring tévedéseit, mint azt egy komplexitásában arányosabb monográfia tenné. Így részben Bakunynin, de különösen Lassalle alakja és tevékenysége kerül túl előnyös megvilágításba. Az elmélyültebb elvi elemzés talán elvezette volna őt Lassalle lappangó hegelianizmusának felismeréséhez és e fatalizmusra hajló gondolkodásnak a konkrét tévedésekkel való összefüggése kimutatásához.

A biográfia előnyei — és vitathatatlanul ezek vannak túlsúlyban — különösen Marx leggyénibb vonásainak, emberi arcának megrajzolásánál mutatkoznak meg. A nagy ember — mint férj, apa vagy barát — lekerül történelmi nagyságának talapatáról, és így mutatkozik meg egy másféle nagysága, amikor szeretet vagy szenvedni kényszerül. Az így bemutatott tudós nemcsak produktív, hanem töpreng és vívódik is. Marx intellektusának nem csupán a logikuságáról, koncepciózusságáról kapunk képet, hanem nyelvtelenségéről, képzelőerejéről, káprázatos erudíciójáról és más olyan vonásáról, ami csak szimpatikussá teszi azt a gondolkodót, aki egy új elmélet megalapozója. S talán az elmélet tudományos megalapozottságát illetően is kisebb a fenntartás, ha jobban előtérben áll egyik megalkotójának rendkívüli műveltsége, szinte kínzó tudományos lelkiismeretessége és mély humanizmussal párosult zsenialitása. Még Marx módszere is érthetőbb, ha személyes motiváltsága is nyilvánvalóbbá válik. Az igényes, mindent újragondoló ember tud igazán azonosulni a dialektikával, és egy elméletben annak végérvényessége helyett inkább az újabb igazságokhoz vezető folyamat egyik állomását látni. Marx mentalitásának erre az oldalára hívja fel a figyelmet Mehring is: „Mint Marx egész világnézete, úgy főműve sem valamiféle biblia, amely befejezett, egyszer s mindenkorra érvényes, végső igazságokat tartalmaz, hanem olyan mű, amely kimeríthetetlen ösztönzője a további szellemi munkának, az igazság további keresésének és az érte vívandó harcnak.”

Mehring monográfiájában benne van a teljes ember és — az akkor látott arányok szerint — a teljes elméleti és gyakorlati életmű is. A barátok és tanítványok szemében, a munkásmozgalom őt még személyesen ismerő vezetőinek tudatában ilyen volt Marx. Ma elméletéről talán többet tudunk, életműve egészéről még mindig nem elegendő. Elgondolkozató lehet számunkra Mehring portréja: a gyakorlat elméletileg is kiválóan felkészült embernek képe, aki elsősorban azért „magyarazza” a világot, hogy minél jobb és szebbé „váltottassa”.